

УДК 330.341.1:378.091.212

Використання інноваційних технологій у вищій школі як шлях формування професійних компетенцій у майбутніх фахівців

Н.І. ФЕДОРЕНКО

Київський національний економічний університет ім.Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна,
E-mail: 196819@ukr.net

Авторське резюме

У статті розкрито особливості впровадження інноваційних технологій навчання в освітній процес вищої школи та зазначено їх вплив на формування професійних умінь та навичок у студентів. У роботі також ілюструються результати особистого дослідження щодо ефективності використання тренінгових та мультимедійних технологій в навчальному процесі вищої школи на прикладі ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана».

Результати дослідження підтверджують, що впровадження інноваційних технологій у процес навчання вищої школи сприймається студентами дуже позитивно. Студенти вважають, що використання тренінгових технологій під час занять зацікавлює предметом, забезпечує зв'язок теорії та практики і активізує навчально-пізнавальну діяльність. При цьому на тренінгових заняттях викладач має можливість залучити до процесу навчання всіх студентів і може ознайомити аудиторію з новим матеріалом на практиці. Більшість викладачів КНЕУ ім.В.Гетьмана використовують окремі елементи тренінгових технологій. Щодо впровадження мультимедійних технологій у процес навчання можна виділити наступні позитивні тенденції: мультимедійні технології привертають увагу студентів до навчального процесу та допомагають краще сприймати теоретичний матеріал; ці технології підвищують рівень ефективності засвоєння теоретичного матеріалу і допомагають викладачу створювати позитивний емоційний клімат на занятті, що посилює ефективний зворотний зв'язок.

Інноваційні технології навчання охоплюють різноманітні методи та прийоми. Вони допомагають в ефективній організації навчального процесу та створенні комфортних умов для співпраці викладачів і студентів. Тренінгові технології допомагають формуванню багатьох професійних умінь та навичок у студентів: організації позитивної міжособистісної взаємодії у спільноті, умінь критичного і творчого мислення у процесі вирішення професійних завдань, умінь аналізу і вибору доцільних дій у складних ситуаціях; навичок роботи у команді. Використання інформаційних мультимедійних технологій у системі освіти дозволяє розвивати творчий і інтелектуальний потенціал студента та його здібності, що вкрай необхідно йому як майбутньому фахівцю для створення успішної кар'єри.

Ключові слова: інноваційне навчання, інноваційні технології у вищій освіті, студентська молодь, тренінгові технології, мультимедійні інформаційні технології.

Using innovate technologies in higher education as a method of formation professional competences of future professionals

N.I. FEDORENKO

Kyiv national economic university named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine,
E-mail: 196819@ukr.net

Abstract

The article presents the particularity of the implementation of innovative education technologies to the educative process in higher education and states its impact on formation of professional skills and habits of future professionals. The article also describes the results of personal research on the utilization efficiency of training and use of multimedia technologies during higher education using the example of PHEI Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.

The research results confirm that the implementation of innovative technologies to the educative process in higher education is perceived positively by the students. Students consider that the use of training technologies during education arouse interest to the subject, provide relation between theory and practice and activate educational and cognitive activities. Thereby during training lessons the lecturer has the opportunity to engage students to the educative process and may acknowledge the students with new material in practice. Majority of lecturers in KNEU named after Vadym Hetman use separate elements of training technologies. The following positive trends could be find out regarding the implementation of multimedia technologies: multimedia technologies bring attention of students to the education process and help the better perceiving of theoretical material; these technologies increase the efficiency level of perception theoretical material and helps the lecturer to create a positive emotional climate in class that strengthens the feedback effectiveness.

Innovative education technologies include a variety of education methods and techniques. They help to develop an efficient organization of educational process and create favorable conditions for cooperation between lecturers and students. Training technologies help the formation of professional skills and habits of students as following: organization of positive interpersonal interaction in the community, critical and creative thinking skills in the process of professional tasks solution, analytical skills and decision-making in challenging situations; teamwork skills. The use of multimedia information technologies in higher education enables the

© Н.І. Федоренко, 2015

development of creative and intellectual potential of the student and his skills, which will be essential to him as future professional for a successful career.

Keywords: innovative education, innovative technologies in higher education, students, training technologies, multimedia information technologies.

Постановка проблеми. Сьогодні вищі навчальні заклади намагаються готувати мобільних, контактних, впевнених, оперативних, відповідальних, інноваційних та всебічно розвинених спеціалістів, які зможуть швидко адаптуватися до умов сучасного ринку праці. Водночас студенти бажають отримати вищу освіту, яка зможе дати не тільки базові економічні знання, а й певні компетенції, які допоможуть їм швидше зорієнтуватися в їх роботі та краще проявити себе. Формулюючи список основних вимог, які сучасні роботодавці пред'являють до випускників ВНЗ при прийомі на роботу, можна виділити наступні: вища освіта, престижний ВНЗ, практичний досвід роботи у відповідній сфері діяльності, знання іноземної мови та професійні вміння. Також роботодавці наголошують на певних особистісних якостях, які мають бути сьогодні у молодого фахівця: відповідальність, дисциплінованість, креативність, ініціативність, цілеспрямованість, наполегливість, порядність, різнобічність інтересів, активна життєва позиція, бажання працювати на результат. Необхідними є також вміння ефективно спілкуватися у колективі, презентувати себе та результати своєї роботи, вміння переконувати співрозмовника та відстоювати свою точку зору, вміння вирішувати складні ситуації, швидко адаптуватися до нових умов та знаходити правильні рішення, вміння організовувати роботу та працювати у команді. Використання інноваційних навчальних технологій у системі вищої освіти допомагає викладачам формувати ці вміння та якості, які є складовою професійних компетенцій майбутніх фахівців.

Аналіз досліджень і публікацій. Впровадження інноваційних технологій у навчальний процес вищої школи описали в своїх роботах П. Саух [9], М. Артюшина [10-11], Н. Бутенко [11-12], Г. Ковальчук [11], І. Дичківська [7] та інші. До інноваційних технологій, які активно використовуються в вузах, відносяться тренінгові та мультимедійні технології. Останнім часом впровадження тренінгових технологій в освітній процес стало предметом численних публікацій. Сутність і поняття, різновиди, елементи та інші аспекти тренінгового навчання широко представлені в роботах зарубіжних фахівців: П. Бавіної [1], А. Моносової, Е. Сидоренко. Аналізом концептуальних положень тренінгу займалися Р. Баклі, Д. Кейпл [2], теоретичні та методичні основи групового тренінгу описали І. Вачков, С. Дерябо [4]. Технології соціально-психологічних тренінгів описували в своїх роботах Г. П'ятакова і Н. Зайчківська. Тренінгові технології навчання з економіч-

них дисциплін, бізнес-тренінги для економістів, тренінги для формування управлінських компетенцій висвітлені в роботах вітчизняних фахівців: Н. Бутенко [11-12], А. Черпак [12], Г. Ковальчук [11], М. Артюшиної [11].

Д. Вертипорох [5], Л. Ісак, Л. Грущенко в своїх роботах досліджували дидактичні умови застосування мультимедійних технологій у навчальному процесі вищого навчального закладу.

Незважаючи на значний теоретико-методологічний фундамент, практично поза увагою фахівців залишається питання ефективного впровадження інноваційних технологій у навчальний процес.

Метою дослідження є розкриття питання необхідності та ефективності впровадження інноваційних технологій у процес навчання у ВНЗ з метою аналізу результативності щодо формування професійних умінь та навичок у майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Інновації в освіті – це процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються показники (рівні) досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід системи до якісно нового стану. Слово «інновація» має багатомірне значення, оскільки складається з двох форм: власне ідеї та процесу її практичної реалізації [8, с. 338]. Отже, інновація освіти – цілеспрямований процес часткових змін, що ведуть до модифікації мети, змісту, методів, форм навчання й виховання, адаптації процесу навчання до нових вимог [6, с. 243]. Інноваційне навчання як сучасна стратегія зорієнтоване на глибокі зміни в освіті. Воно орієнтоване на формування готовності особистості до динамічних змін у соціумі за рахунок розвитку здібностей до творчості, різноманітних форм мислення, а також здатності до співробітництва з іншими людьми.

Одними із інноваційних технологій навчання у вищій школі є: тренінгові технології та мультимедійні інформаційні технології, що базуються на програмних продуктах самого широкого призначення. Останнім часом тренінг як засіб адаптації молодого людини до професійної діяльності отримав широке визнання. Термін «тренінг» має низку значень: навчання, виховання, тренування. Наприклад, Ю. Ємельянов розглядає тренінг як групу методів, спрямованих на розвиток здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності [10, с. 246]. На відміну від традиційних, тренінгові форми навчання повністю

охоплюють весь потенціал людини: рівень та обсяг її компетентності (соціальної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії тощо. Знання на тренінгу не подаються у готовому вигляді, а стають продуктом активної діяльності самих учасників. У центрі уваги – самостійне навчання учасників та інтенсивна взаємодія. Відповідальність за результативність навчального процесу несуть однаковою мірою як викладач, так і кожний учасник тренінгу.

На думку російської дослідниці П. Бавіної «тренінгові технології» - це спеціально організовані й розгорнуті у часі процедури навчання, під час яких реалізується уся система взаємозв'язків між цілями, задачами, змістом, ігровими та неігровими інтерактивними методами навчання, а також система зворотного зв'язку і корекції. Це технології, які доцільно розглядати у контексті діяльнісного навчання, вони спираються на основні принципи ігрового моделювання (вправи, асоціації, спілкування, досягнення очікуваних результатів тощо), а головне, є збалансованими за рахунок традиційних та нетрадиційних імітаційних методів навчання [1, с. 15]. Слід зазначити, що тренінгові технології є важливою складовою інтерактивного навчання. Спілкування учасників у ході тренінгу охоплює дві складові: зміст і процес. Зміст тренінгу – це тематика, що вивчається під час роботи. Процес тренінгу – це те, як взаємодіють учасники тренінгу під час навчання, яку атмосферу створюють, які ролі відіграють, як впливають один на одного.

З метою дослідження питання необхідності та ефективності впровадження інноваційних технологій в процес навчання, автором у 2014 році було проведено опитування студентів 3-го курсу кредитно-економічного факультету Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана стосовно їхнього ставлення до інноваційних (тренінгових та мультимедійних) технологій. У рамках дослідження було опитано 50 респондентів, при цьому завдання створити репрезентативну вибірку не ставилося. Дослідження було направлено на висвітлення наступних питань: виявлення ставлення студентів до інноваційних технологій; позитивні та негативні сторони використання інноваційних технологій у навчальному процесі; дієвість та результативність використання інноваційних технологій у навчальному процесі.

Як і очікувалося, впровадження тренінгових технологій у процес навчання сприймається студентами дуже позитивно. Принаймні на запитання: «Як Ви вважаєте, чи потрібно використовувати тренінгові технології навчання у ВНЗ?» 100 % респондентів відповіли – так. Серед основних причин такого ставлення студентів, згідно з думкою респондентів, можна виділити те, що використання тренінгових

технологій на заняттях зацікавлює предметом (66%), забезпечує зв'язок теорії та практики (64%) та активізує навчально-пізнавальну діяльність студентів (58%). До позитивних сторін впровадження тренінгових технологій у навчальний процес респонденти включили: можливість залучити до процесу навчання всіх студентів (30%) і можливість ознайомитися з новим матеріалом на практиці (30%).

На питання про результативність використання тренінгових технологій у навчальному процесі відповіді розподілилися таким чином. З тим, що тренінгові технології сприяють закріпленню нових знань та формуванню вмінь і навичок погодилося (86%) студентів. 60% респондентів вважають, що використання тренінгових технологій у навчальному процесі допомагає студентам самореалізуватися і розкрити свій творчий потенціал. У той же час, на думку студентів, вагомими є такі результати використання тренінгових технологій, як формування вміння працювати в команді (42%) та вміння ефективно і швидко вирішувати поставлені завдання (22%), що сприяє інтенсивності навчання, результат якого досягається завдяки власній активній роботі студентів. Отже, тренінгові форми мають низку переваг перед іншими формами організації навчання і можна констатувати, що на даний момент існує потреба як студентів, так і викладачів у подальшому впровадженні та розширенні сфери використання названих технологій у навчальному процесі.

Щодо активного використання тренінгових технологій викладачами КНЕУ імені В. Гетьмана близько 70% студентів зазначили, що викладачі на заняттях використовують окремі елементи тренінгових технологій. На думку 88% респондентів, найчастіше на заняттях викладачі використовують дискусію. Дискусія – це метод, який дозволяє викладачу реалізувати цілий комплекс навчальних цілей. Під час дискусії студенти вчать пропонувати і обговорювати ідеї, припущення, відстоювати різні точки зору, доводити і обґрунтовувати певні позиції, погляди, підходи, вказувати переваги і недоліки застосування різних методів, всебічно аналізувати проблему і приймати певні рішення. 66% респондентів вважають, що достатньо часто та ефективно на практичних заняттях викладачами університету використовуються кейси. Кейси допомагають викладачу не тільки наблизити навчання до життя, а й навчити студентів описувати, характеризувати, порівнювати, класифікувати певні ситуації і способи їх вирішення, описувати причини і наслідки їх виникнення, аналізувати і оцінювати різні способи дій, вказувати типові помилки, пропонувати, обґрунтовувати та обирати доцільні способи вирішення ситуацій. Активно використовується викладачами на заняттях і мозковий штурм (36%). Цей метод допомагає викладачам спрямовувати студентів на розв'язання

складних проблем, пошук кращої відповіді на запитання, оптимального вирішення ситуації. Також на практичних заняттях організуються і проводяться навчальні ігри: рольові ігри (24%) та ділові ігри (22%). Ігри викликають значну активність студентів, оскільки ті заохочуються можливістю отримати за виконання певного завдання якогось значущого результату (виграшу, перемоги, винагороди). Сама по собі гра містить значний мотиваційний потенціал, хоч додатково викладач може стимулювати активну участь оцінками. За відповідями 30% студентів викладачі КНЕУ імені В.Гетьмана не лише використовують окремі елементи тренінгових технологій, а й проводять частину практичних занять у формі тренінгів.

Отже, в навчальному процесі вищої школи використання тренінгів і тренінгових технологій стає все більш поширеним. Ці форми і методи допомагають студентам не тільки швидко та ефективно оволодіти необхідними теоретичними знаннями, а й формують у студентів необхідні їм уміння інтерактивної взаємодії.

Сьогодні у систему освіти активно впроваджуються інноваційні інформаційні технології, що базуються на програмних продуктах самого широкого призначення. У навчальних закладах успішно застосовуються різні програмні комплекси як відносно доступні (текстові й графічні редактори, засоби для роботи з таблицями й підготовки комп'ютерних презентацій), так і складні, часом вузькоспеціалізовані (системи програмування, системи керування базами даних, пакети символічної математики й статистичної обробки даних). Інформаційні технології навчання вже важко уявити без мультимедійних технологій. Однією з беззаперечних переваг засобів мультимедіа є можливість розроблення на їх основі інтерактивних комп'ютерних презентацій, які можна використовувати при розробці та презентації групових проектів по різних предметах. Презентація – це набір слайдів, на кожному з яких можна розмістити будь-який текст, малюнки, схеми, відео та аудіофрагменти, анімацію, 3D – графіку, використовуючи при цьому різні елементи оформлення. Мультимедійна інформація відрізняється чіткістю, лаконічністю, доступністю. У процесі роботи з нею студенти вчаться аналізувати, висловлювати власну думку, вдосконалюють уміння працювати на комп'ютері. Якщо застосування мультимедійних технологій добре продумане, заняття буде образним, наочним, цікавим, життєвим, дозволить розвинути уміння учнів працювати в парах і групах.

Аналізуючи результати опитування студентів у 2014 р. щодо впровадження мультимедійних технологій у процес навчання, ми виділили наступні позитивні тенденції: 72% респондентів вважають, що мультимедійні технології привертають увагу студентів до на-

вчального процесу, 68% респондентів відповіли, що мультимедійні засоби допомагають краще сприймати теоретичний матеріал, на думку 46% респондентів ці технології підвищують рівень ефективності засвоєння теоретичного матеріалу, 42% вважають, що за допомогою мультимедійних технологій викладач може створювати позитивний емоційний клімат на занятті, що посилює ефективний зворотний зв'язок з викладачем і на думку 26% студентів використання інноваційних технологій змінює авторитет викладача як творчої особистості.

Для того, щоб сформувати у студентів вміння працювати з інноваційними технологіями, їм пропонуються вибіркові навчальні завдання, які спонукають їх самостійно створювати власні мультимедійні презентації. Така самостійна робота допомогла 76% респондентів сформувати вміння щодо роботи з мультимедійними технологіями, 70% вважають, що ця робота підвищила рівень ефективності засвоєння теоретичного матеріалу, ці завдання допомогли 66% респондентів розкрити їх творчий потенціал. На думку 28% опитаних завдання пов'язані з мультимедійними технологіями активізують пізнавальну діяльність і сприяють розширенню кругозору. Така самостійна робота допомагає студентам у формуванні необхідних їм професійних вмінь: вміння працювати з мультимедійними технологіями, презентувати свою роботу, вміння працювати в команді та розвиває у студентів пізнавальні можливості і прагнення до самовдосконалення.

Аналізуючи негативні сторони використання інноваційних технологій можна виділити наступні проблеми. По-перше, щодо мультимедійних технологій, ми звернули увагу, що більшість респондентів 76% вказали на те, що застаріла техніка і невідповідні аудиторії роблять такі заняття неефективними. Ці дані інформують нас про те, що можна ефективно впроваджувати інноваційні технології лише при створенні такої матеріальної бази в університетах, яка дасть можливість проводити такі заняття на належному рівні не лише професійному, а й матеріально-технічному. Також 32% студентів вважають, що створення мультимедійних презентацій потребує професійного підходу, тому що непрофесійно створені мультимедійні презентації погано сприймаються студентами – 8% вважають, що вони не сприяють концентрації уваги, на думку 4% такі презентації відволікають і заважають запам'ятовувати теоретичну інформацію. По-друге, щодо труднощів, які виникають при використанні тренінгових технологій у навчальному процесі: на думку 70% респондентів викладачу складніше оцінювати результати командної роботи, ніж індивідуальної; 36% респондентів вважають, що навчальну роботу на тренінгах складніше організувати і

12% респондентів вважають, що ігрова атмосфера на заняттях може формувати у студентів несерйозне відношення до навчання. Тому використання інноваційних технологій потребує від викладачів ВНЗ не тільки професійних знань і досвіду, а й певних умінь та навичок щодо їх впровадження у процес навчання. Це підтверджують і результати опитування. З метою розвитку та вдосконалення таких вмінь в КНЕУ ім. В. Гетьмана організовані спеціальні тренінг-курси для викладачів: «Формування психолого-педагогічної компетентності викладачів», «Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі», «Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін». На цих курсах досвідчені викладачі кафедри психології і педагогіки та інших кафедр проводять тренінги для викладачів університету, які допомагають сформуванню необхідних їм професійних умінь та навичок щодо впровадження інноваційних технологій в навчальний процес.

У своїх тренінг-програмах фахівці КНЕУ ім.В.Гетьмана пропонують для впровадження не тільки цікаві інноваційні методи для групової роботи: матриці прийняття рішень, баскет-метод, експертні групи, метод номінальних груп, створення метаплан-карти, а й методики, які можуть поєднувати разом тренінгові і мультимедійні технології. До таких інновацій можна віднести – відеотренінг. Така методика роботи ефективно доповнює та підкріплює сприймання нової інформації та її аналіз. Звичай його використовують після усного ви-

ступу викладача, в якому подано суть та основні положення теми. Фрагменти відеозапису також можуть слугувати як ілюстрації у процесі міні-лекції [11, с. 82-86].

Висновки. Сьогодні вищі навчальні заклади намагаються готувати професійних спеціалістів, важливе значення надається впровадженню інноваційних технологій навчання, популярними серед яких є мультимедійне навчання, навчання із залученням інтерактивних методик, навчання за технологією тренінгу та інші.

Результати проведеного дослідження підтвердили, що інноваційні технології навчання допомагають формуванню багатьох професійних умінь та навичок у студентів: умінь організації позитивної міжособистісної взаємодії у спільноті, умінь критичного і творчого мислення у процесі вирішення професійних завдань, умінь аналізу і вибору доцільних дій у складних ситуаціях; навичок роботи у команді, навичок презентації, самоорганізації та самоконтролю. Використання інноваційних технологій у системі освіти дозволяє розвивати творчий і інтелектуальний потенціал студента та його здібності. Для успішного розвитку цього процесу вищим навчальним закладам необхідно і надалі працювати над впровадженням у навчальний процес інноваційних технологій навчання та активно вивчати процеси ефективного використання різних інноваційних технологій навчання, що вкрай необхідно майбутнім фахівцям для формування необхідних їм професійних компетенцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бавина П. А. Тренінгові технології в формуванні комунікативної компетентності майбутніх менеджерів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / П. А. Бавина. – СПб., 2006. – 26 с.
2. Бакли Р. Теорія і практика тренінгу / Р. Бакли, Д. Кэйпл. – СПб.: Питер, 2002. – 352 с.
3. Бутенко Н. Ю. Бізнес-тренінги для економістів: навч. посібник / Н. Ю. Бутенко, О. О. Герасименко, О. Ю. Гулевич. – К.: КНЕУ, 2007. – 280 с.
4. Вачков И. В. Окна в мир тренінгу. Методологічні основи суб'єктивного підходу к груповій роботі: учебное пособие / И. В. Вачков, С. Д. Дерябо. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.
5. Вертипорох Д. Дидактичні умови застосування мультимедійних технологій у навчальному процесі ВНЗ / Д. Вертипорох // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Вип. LIX. – Слов'янськ, 2012. – С. 82-90.
6. Волкова П. Педагогіка: посібник / П. Волкова. – К.: «Академія», 2001. – 403 с.
7. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
8. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 372 с.
9. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи: монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 444 с.
10. Організація навчального процесу в умовах інноваційного розвитку економічного університету: навч.-практ. вид. / [Л. О. Савенкова, М. В. Артюшина, Г. М. Романова та ін.]; за ред. М. В. Артюшиної, Г. М. Романової. – К.: КНЕУ, 2014. – 321 с.
11. Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін: навч. посібник / Г.О. Ковальчук, Н.Ю. Бутенко, М.В. Артюшина та ін., за ред. Г.О. Ковальчук. – К.: КНЕУ, 2006. – 320 с.
12. Тренінг управлінських компетенцій: навч. посібник / Н.Ю. Бутенко, А.С. Черпак. – К.: КНЕУ, 2011. – 444 с.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2015

REFERENCES:

1. *Bavina P. A.* Treningov'ye tehnologii v formirovanii kommunikativnojj kompetentnosti buduczih menedzherov: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 (Training technologies in formation of communicative competence of the future managers). Saint Petersburg, 2006. 26 p.
2. *Bakli R., Kehjpl D.* Teorija i praktika treninga (Theory and Practice of Training). Saint Petersburg, 2002. 352 p.
3. *Biznes-treninhy dlja ekonomistiv: navch. posib.* (Business training for economists: a training manual). / N. Iu. Butenko, O. O. Herasymenko, O. Iu. Hulevych. Kyiv, 2007. 280 p.
4. *Vachkov I. V., Derjabo S. D.* Okna v mir treninga. Metodologicheskie osnov'y sub'ektnogo podhoda k grup-povojj rabote: uchebnoe posobie (Window into the world of training. Methodological foundations of the subject approach to group work: training manual). Saint Petersburg, 2004. 272 p.
5. *Vertyporokh D.* Dydaktychni umovy zastosuvannia multymediinykh tekhnolohii u navchalnomu protsesi VNZ (Didactic conditions of application of multimedia technologies in HEI educational process). *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu*, 2012, no. LIX, pp. 82-90.
6. *Volkova P.* Pedahohika: posib. (Pedagogy: manual). Kyiv, 2001. 403 p.
7. *Dyckhivska I.M.* Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: navch. posib. (Innovative educational technology: training manual). Kyiv, 2004. 352 p.
8. *Entsyklopediia osvity* (Encyclopedia of Education). Kyiv, 2008. 372 p.
9. *Innovatsii u vyshchii osviti: problemy, dosvid, opportunities: monografiya* (Innovation in higher education: problems, experience and perspectives: monograph). Zhytomyr, 2011. 444 p.
10. *Orhanizatsiia navchalnoho protsesu v umovakh innovatsiinoho rozvytku ekonomichnoho universytetu: navch.-prakt. vyd.* (The educational process in terms of innovative economic development of the university: training and practical publication) / [L. O. Savenkova, M. V. Artiushyna, H. M. Romanova ta in.]. Kyiv, 2014. 321 p.
11. *Treninhovi tekhnolohii navchannia z ekonomichnykh dystsyplin: navch. posib.* (Training technologies in education of economic disciplines: training manual) / H.O.Kovalchuk, N.Iu.Butenko, M.V.Artiushyna ta in. – Kyiv, 2006. 320 p.
12. *Treninh upravlinskykh kompetentsii: navch. posib.* (The training of management competencies: training manual) / N.Iu.Butenko, A.Ie.Cherpak. – Kyiv, 2011. 444 p.

Федоренко Наталія Іванівна - кандидат соціологічних наук, доцент
Київський національний економічний університет ім.Вадима Гетьмана
Адреса: 03680, м. Київ, пр. Перемоги, 54/1
E-mail: 196819@ukr.net

Fedorenko Nataliya Ivanivna – PhD in sociology, associate professor
Kyiv national economic university named after Vadym Hetman
Address: 54/1, Peremogy Av., Kyiv, 03680, Ukraine
E-mail: 196819@ukr.net